

DALIA SVIDERSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0003-3060-4713

Mokslinių tyrimų kryptis: onomastika (tikrinių žodžių darybos, nominacijos, motyvacijos, semantikos tyrimai).

DOI: doi.org/10.35321/all88-04

TOPONOMASTINIO SLUOKSNIO STRUKTŪRA SOCIALINĖJE-GEOGRAFINĖJE ŠEIMYNIŠKĖLIŲ KAIMO ERDVĖJE ŽEMĖS VARDŲ ANKETOS (1935) DUOMENIMIS

The Structure of Toponymic Layer
in the Social-Geographic Space
of Šeimyniškėliai Village Based
on *Land Names* Questionnaire (1935)

ANOTACIJA

Remiantis 97 vienetų toponomastine įvairove pasižymėjusiu Utenos apskrities Anykščių valsčiaus Šeimyniškėlių kaimo Žemės vardų anketos (1935) tikrinės leksikos rinkiniu, atlikta ir straipsnyje pristatoma kompleksinė šios gyvenvietės plote iš gyvosios kalbos užrašytų onimų analizė. Standartizuotuose anketos lapuose užfiksuota apklausos būdu iš pateikėjų gauta ekstralingvistinė informacija apie gyvenvietės struktūrą, kraštovaizdžio detales, vietos gyventojų patirtimi grįstos pastabos, taip pat enciklopediniai duomenys apie regioną, jo teritorinius riboženklis *Šeimyniškėlių piliakalnį (Vórutą)*, Šeimyniškėlių senkapį *Kapanicą*, *Šeimyniškių* kaimą, *Šventosios* baseino upes *Elmę*, *Völupį*, Aukštaitijai būdingo gatvinio kaimo linijinių objektų kelių, (skers)gatvelių, kitaip – *ūlytėlių*, nomenklatūros sistemą, leido į apgyventos vietos erdvę pažvelgti tiek „iš vidaus“ (iš įvardytojo pozicijos), tiek „iš išorės“, t. y. įvertinti vietų vardus iš lingvistinės perspektyvos, ir atkurti darnią vietovės bei jos vardų tapatybę, išaiškinti (interpretuoti) kalbinės bendruomenės atstovų vartosenoje aktualizuotą erdvėlaikio turinį, orientacinius prioritetus, komunikacines gaires.

DALIA SVIDERSKIENĖ

ESMINIAI ŽODŽIAI: vietų vardų reikšmė vartosenoje, motyvaciją, onomastinės įvardijimo priežastys, psichologinės įvardijimo priežastys, daugiasluoksnės toponomastinės struktūros eksplikacija.

ANNOTATION

Based on the toponymically diverse 97-unit collection of proper names from Šeimyniškėliai village (Anykščiai district, Utena county) found in the *Land Names Questionnaire* (1935), a complex analysis of onyms collected from the spoken language in the area of the settlement was conducted and is presented in the article. The extralinguistic information on the structure of the settlement and the elements of its landscape collected from the informants in the course of the interview and recorded in the standardized sheets of the questionnaire, also the remarks based on the experience of local residents and the encyclopedic data on the region and its territorial markers *Šeimyniškėliai hillfort* (*Vóruta*), Šeimyniškėliai ancient burial site *Kapanica*, Šeimyniškėliai village, the Šventoji River basin rivers *Elmė* and *Völupis*, the nomenclature system of the linear objects, i.e. roads, (by)streets, otherwise known as *ūlytėlės*, of the so called linear village typical of Aukštaitija region, enabled us to take a glimpse at the space of the inhabited settlement from both “the inside” (the position of the informant) and from “the outside”, i.e., to evaluate place names from a linguistic perspective and to reconstruct a coherent identity of the area and its names, to interpret the content of the space-time expressed in the spoken language of the representatives of the linguistic community, their tentative priorities, and communicative guidelines.

KEYWORDS: meaning of place names in language usage, motivation, onomastic reasons of naming, psychological reasons of naming, explication of multilayered toponymic structure.

ĮVADAS

Kalbotyroje motyvacija paprastai apibrėžiama kaip žodžio ryšys su kitais žodžiais, morfemomis ar pan., nusakančiais žodžio formaliosios sudėties parinkimą ir lemiančiais jo reikšmę (žr. Jakaitienė 1980: 26 kalbant apie bendrinius žodžius), reikiamo tikrinio žodžio parinkimo arba sukūrimo ekstralingvistinė priežastis tam tikram objektui pavadinti (žr. Podol’skaja 1978: 87 kalbant apie tikrinius žodžius). Kaip rodo lietuvių toponimikos tyrimų rezultatai (LOFGN 2019, red. Grasilda Blažienė, Laimutis Bilkis; Tamulaitienė 2021 ir kt.), tikrinė leksika linkusi atsinaujinti „pasinaudodama“ esama kalbine visa ir vardų sukūrimo būdu. Taip radęsi vediniai, dūriniai, sudėtiniai vardai,

didesnės apimties sudėtinės sandaros onimai su prielinksniniais komponentais kalboje turi atramą ir yra motyvuoti.

Įvairių semantinių grupių reprezentantų (fitonimų, zoonimų, mikonimų, asmenvardžių, vietovardžių) nominacijos ir motyvacijos tyrimai¹ atskleidė grupes sudarančių bendrinės ir tikrinės leksikos vienetų tipiškiausius požymius, būdingiausią motyvaciją, nulemtą tiek objektyviųjų, tiek subjektyviųjų priežasčių². Pastaruoju metu į nominacijos tyrimų lauką patenka ir uždarų apgyventų erdvių topografiniai vienetai bei jų grupės. Veslava Sidaravičienė (2018) ištyrė Vilniaus urbanistinę erdvę su jos autentiška daugiakalbe visuma, kaimo, miesto, sodų bendrijų tikrinę leksiką tyrė Razumovas 2013; Mezenko 2015; 2017; Mezenko, Vasil'eva, Galkovskaja 2017 ir kt. Pastarojo tipo onimija turi atskirą terminą minėtoms teminėms grupėms įvardinti *konlokatonimas* (lot. *conlocationem*) 'gyvenvietės vardas'. Vykdytų tyrimų duomenimis, specifiniams topografiniams objektams gyvenvietės ribose įvardyti būdinga nemažai ypatybių, nustatytų skirtinguose kalbos lygmenyse – leksiniame–semantiniame, nominatyviniame, struktūriniame, gramatiniame, lingvokultūriniame. Požymiai, atskiriantys vienos grupės leksiką nuo kitos, yra šie: vardų diapazonas, atitinkantis skirtingus nominacijos principus, nustatytų modelių produktyvumo laipsnis, struktūrinių (darybinių) vardų tipų skaičius ir santykis, nomenklatūros terminų rinkinys, gyvenviečių gyventojų orientacijos prioritetai ir kt. Išanalizavus apgyventų vietų nominatus teigiama, kad išvardytos topografinių objektų pavadinimų atmainos laikytinos autonomiškoms gyvenvietės viduje esančių pavadinimų kategorijomis, reprezentuojančiomis konlokacijų sektorius (dar žr. Mezenko 2017). Taigi įvairių tipų gyvenvietėse funkcionuojančių topografinių objektų vardų tyrimai turi ateities perspektyvą – panaudoti lyginamuoju aspektu jie suteikia papildomos medžiagos ne tik skirtumams, bet ir bendriesiems polinkiams nustatyti. Dėl savo specifikos konlokacijų sektorius ypač tinkamas antropocentriškai orientuotos lingvistikos objektas, nes kognityvinės krypties rėmuose kalba tyrinėjama drauge su kitomis dedamosiomis: individo reakcija į aplinką, mąstymu, atsiminimais, vaizduote, kas ir leidžia išsiaiškinti, kokį vaidmenį atlieka kalbos formos atspindėdamos šių procesų specifines ypatybes bei gautų rezultatų panaudojimo specifiką (plg. Wulf 2000; Blanár 2004; Selivanova 2012; Wenzel 2014: 384–385; Skorupa 2021; Sviderskienė 2022 ir kt.). Be to, naujaisiose toponimijos tyrimuose kalbos vieneto reikšmės samprata taip pat kito; ji suprantama kaip tam tikros sąvokos, integralios visų sąvokų sistemos dalies, įžodinimas. Daugiasluoksnė sąvokų sistema, jos struktūros ypatybės, nuo kurių

¹ Dėl šių tyrimų dar žr. Sviderskienė 2022: 44.

² Dėl šių priežasčių žr. Butkus 1995: 25; Wenzel 2014: 188.

ypač priklauso ir nominacijos apibrėžimas, taip pat leidžia suprasti ir paaiškinti vieno ar kito kalbos vieneto parinkimą viso semantinio lauko, kuriam jis priklauso, kontekste.

Lietuvių toponimikoje nedidelių teritorinių vienetų vardai vadinami *žemėvardžiais*³, jie tiriama vykdant regioninius tyrimus, tačiau į detalų teritorinio sektoriaus topografinio tyrimo lauką žemėvardžiai dar nebuvo įtraukti. Regioninių tyrimų duomenimis, jie turi erdvinę nuorodą, pasako apie gyvenvietės pobūdį, plėtrą ir teritorijos ekonominę (pa)naudojimą, atspindi tam tikro ploto gamtos ypatumus. Žemėvardžiai leidžia rekonstruoti praėjusio amžiaus turinį, drauge atkurdami tarpukario kaimo žmonijos aktualijas. Teisinga šių onimų samprata suteikia turtingos medžiagos kraštovaizdžio tyrimams, gyventojų ūkinei veiklai, etninei priklausomybei pažinti ir pan. Žemėvardžiai fiksuoja daug terminų, formuojančių šiuos vietų vardus, norminė jų rašyba svarbi tiek kalbotyrai, tiek kartografijai. Be to, kas pasakyta apie priežastis, inspiravusias šį specifinių topografinių objektų gyvenvietės ribose tyrimą, minėtinas ir žemėvardžių praradimo pavojus. Visuotinai pripažįstama, kad žemėvardžiai – ypatingi kalbos ir istorijos dokumentai vardyno, kalbos, istorijos, geografijos ir kitoms mokslo sritims (Waser 2004: 349; Wenzel 2014: 167).

Remiantis 97 vienetų toponomastine įvairove pasižymėjusiu Utenos apskrities Anykščių valsčiaus Šeimyniškėlių kaimo *Žemės vardu* anketos⁴ (1935) tikrinės leksikos rinkiniu, toliau straipsnyje aprašyta pavaldi prasminei rekonstrukcijai tarpukario palikimo dalis, suteikusi informacijos, kaip veikia vidinis kalbos mechanizmas, atskleidamas tikrinių žodžių, užrašytų gyvenvietėje, sąveiką su visu individo mąstomuoju turiniu.

Dabartiniais enciklopediniais duomenimis, Šeimyniškėlių kaimas yra Anykščių seniūnijoje už 1,5 kilometro į šiaurę nuo Anykščių. Vakariniu pakraščiu jis glaudžiasi prie Šventosios upės kairiojo kranto, šiaurės vakariniu – prie upės Variaus. Per kaimą teka upė Ełmė – Šventosios kairysis intakas, Völupis – kairysis Ełmės intakas, čia yra ir šių upių santakos. Šeimyniškėlių kaimas ribojasi su Gōjaus, Pavarių, Pāelmio, Naujųjų Ełmininkų kaimais ir Anykščių miestu. Šeimyniškėlių piliakalnis, vadinamas Vōruta, yra šiauriniame Anykščių pakraštyje, prie kelio į Rōkiškį, ties Naujųjų Ełmininkų kaimu (žr. 1 pav.).

³ Dėl *žemėvardžio* sąvokos apimtį žr. Sviderskienė 2020. Mokslo publikacijoje, remiantis Kazio Alminauskio *Instrukcija Lietuvos žemės vardynui surašyti* (toliau – LŽVI), atskleista termino radimosi aplinkybės visuotinio vietovardžių surašymo į Lietuvos žemės vardyno anketas 1935–1937 m. situacijos kontekste.

⁴ Toponomastinių žinių teikėjai – Vincas Tuskenis, Anelė Pakštienė, abiejų gimimo vieta – Šeimyniškėliai. Kaip nurodoma anketoje, žinių teikėjai priklausė 40–60 m. amžiaus grupei (anketoje nurodomas pateikėjų amžiaus intervalas metais).

Toponomastinio sluoksnio struktūra
socialinėje–geografinėje Šeimyniškėlių kaimo erdvėje
Žemės vardų anketos (1935) duomenimis

1 PAV. Dabartinis Šeimyniškėlių kaimo ir Šeimyniškėlių piliakalnio teritotinis išsidėstymas Google žemėlapiu duomenimis (žiūrėta 2022-09-08)

Piliakalnį 1990–2005 m. tyrinėjo archeologas Gintautas Zabiela⁵. Šiandien tai plačiausiai tyrinėtas piliakalnis Lietuvoje ir vienas plačiausiai tyrinėtų visame Rytų Pabaltijyje. Šis balno pavidalo pailgas kalnas stūkso tarp dviejų dau-bų esančios keteros viduryje ir atskirtas nuo kitos keteros dalies giliais perka-sais. Piliakalnio šlaitai dabar teturi apie 25 m aukščio, tačiau jie labai statūs. Dendrochronologinių tyrimų duomenimis, piliakalnis buvo įrengtas 1232 me-tais. Jis siejamas su vienintele žinoma karaliaus Mindaugo pilimi Vóruta⁶. Šiuo aspektu nuoroda į piliakalnį žvelgiant iš šiandienos perspektyvos veikia ir kaip turistinė (ar net komercinė) atrakcija – traukos centras gyvenamojo pobūdžio vietovėje.

Straipsnio **tikslas** – remiantis tarpusavyje susijusiais kraštovaizdžio ir apgy-ventos vietovės istoriniais–kultūriniais duomenimis, apklausos būdu 1935 me-tais gauta ir užrašyta empirine medžiaga, atlikti detalųjį iš kalbėjimo užfiksuotos kaimo toponimijos tyrimą: išanalizuoti gyvenvietės ir jos prieigų vardų raišką

⁵ Plačiau žr. Zabiela 1992; 1992a; 1993.

⁶ Plačiau žr. straipsnius VLEe. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/seimyniskeliu-pilia-kalnis/>; <https://www.vle.lt/straipsnis/voruta/> [žiūrėta 2022-09-27].

ir reikšmę, gautus išvestinius lingvistinio tyrimo duomenis interpretuoti, paaiškinti vietovės ir jos vardų tapatybę, nusakyti sudėtinių apgyventos vietos dalių tarpusavio išsidėstymą ir ryšį (sandarą) erdvėje.

Igyvendinant tikslą spręstini šie **uždaviniai**: 1) išanalizuoti anketoje užfiksuotą informaciją apie įvardijamus objektus; 2) įvertinti iš kalbėjimo užrašytus tuometinius situacinius duomenis remiantis pateiktųjų pasakytais žodžiais ar teiginiais apie objektus; 3) palyginti juos su senąja ir tarminė leksika, jos semantika, užfiksuota elektroniniame *Lietuvių kalbos žodyne* (toliau – LKŽe); 4) identifikuoti objektyviasias ir subjektyviasias įvardijimo proceso priežastis; 5) atskleisti įvardijimo požymį (požymius); 6) paaiškinti: a) ką vietovardžiai reiškė (konotavo) vartosenoje, b) kokią informaciją apie objektą perteikė, kokią sąvoką (jos dalį) įvardijo; 7) užrašyti vietovardžių reprezentuojamas onomastinės nominacijos schemas.

Tyrimo vertė: tyrimo rezultatų duomenys pravers kalbos duomenų, jų tipų, modelių kaupimui, sistemimui, įtraukimui į platesnį regioninių tyrimų lauką, įvairaus pobūdžio dėsningumų, svarbių etimologiniu, etnolingvistiniu, etnogeografiniu, kognityviniu požiūriu, išaiškinimui, suteiks žinių apie vietovės istoriją ir erdvinę raidą, Aukštaitijos etnografinį regioną⁷. Lingvistinio kraštovaizdžio eksplikacijos pavyzdys gali būti panaudotas kaip metodologinis instrumentas ir didesnių teritorinių vienetų bei kitų regionų apgyventų vietų toponimijai tirti. Atliktas detalusis kompleksinis tyrimas padės pritaikyti toponomastikos mokslą praktiškai. Pasinaudojus sklypinės gyvenvietės erdvės organizacijos duomenimis, užfiksuotais anketoje, prireikus galėtų būti patikslinti žemės sklypų plotai, fizinės jų ribos, sudaromos registrinių kultūros paveldo sklypų lokalizacijos kartoschemos savivaldybių teritorijose taip tęsiant kartografavimo tradiciją, paliaudytą ir nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu anketose (žr. 2 pav.). Šeimyniškėlių kaimo anketa tik viena iš daugelio šaltinių, pritaikomų ir topografijoje.

Straipsnyje pristatomi rytų aukštaičių tarmės anykštėnų šnektos ploto Šeimyniškėlių kaime užrašytų geogeninių ir antropogeninių semantinių grupių reprezentantai. Jų analizei taikytas mokslinis pažinimo metodas (onimų grupavimas į tam tikras grupes remiantis jų panašumais arba skirtumais pagal pasirinktus kriterijus: įvardijamus objektus⁸, kalbos dalis, darybos (nominacijos) pamato leksinį statusą, semantinę ir formaliąją struktūrą, įvardijimo principus ir pan.), vidinės rekonstrukcijos, komponentinės analizės, pragmatinės, kognityvinės interpretacijos, aprašomasis **metodai**. Anketoje užrašyti vietų vardai vertinti pirmiausia tiriamojo ploto toponiminės sistemos kontekste, prireikus

⁷ 2023-ieji – Aukštaitijos metai.

⁸ Pagal semantines grupes (toliau – SG).

Toponomastinio sluoksnio struktūra
socialinėje-geografinėje Šeimyniškių kaimo erdvėje
Žemės vardų anketos (1935) duomenimis

palyginti ir su viso kalbinio ploto reprezentantais, iš gyvosios kalbos užrašytais vietovardžių kartotekoje (toliau – VK). Analizuojant vietų vardus paisoma bendrinės ir tikrinės leksikos vienetų, einančių nominatų pamatu, geografijos, fiksuojamos leksikografiniuose šaltiniuose, kėliamos nominacijos ir motyvacijos aiškinimų versijos vykdomos jau atliktų šios srities tyrimų kontekste (dėl visų šaltinių žr. straipsnio gale), laikomasi tų pačių toponimijos tyrimų srityje įprastų ir nusistovėjusių medžiagos pateikimo kriterijų⁹.

2 PAV. *Žemės vardų* anketoje (1935) užrašytų žemėvardžių išsidėstymo kartoschema Utenos apskrities Anykščių valsčiaus Piktagalio gyvenvietėje, šio kaimo padėtis kitų valsčiaus kaimų ir pasaulio šalių atžvilgiu (*LKI Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro archyvo kartoschemos nuotr.*)

⁹ Dėl analizės tvarkos ir medžiagos skirstymo dar žr. Sviderskienė 2017: 246–247; 2022: 43–45. Straipsnyje vartojamos santrumpos kaip šaltiniuose, atskirai jos neaiškinamos.

1. ĮVARDIJIMAI PAGAL (GEO)OBJEKTŲ YPATYBES

1.1. Tiesioginės nominacijos reprezentantai.

1.1.1. Desubstantyvai.

1.1.1.1. Antriniai dariniai, radęsi onimizacijos¹⁰ būdu geografiniam ar kitam nomenklatūriniam terminui (atitinkamai GNT ir NT; toliau – (G)NT) perėjus į toponimų klasę. Šis onomastinis procesas išreiškiamas bendrąja nominacine schema $(G)NT \Rightarrow \textit{toponimas}$. Toliau straipsnyje paaiškinami atskiri tiriamo ploto toponimijos atvejai, radęsi pagal šią schemą: **Dirvónas** ar. ž., plg. apeliatyvo *dirvónas* tipiškiausią ir šalutinę reikšmės ‘apleista, nedirbama, sužėlusi dirva’, ‘išarta pieva’; įvardijant, tikėtina, aktualizuota šalutinė reikšmė¹¹; **Liūnas** ln. (liūliuojąs dumblas)¹², plg. liet. *liūnas* ‘linkstanti samanų pluta pelkėje, prie pelkėjančių ežerų ar upių’ ir ‘klampynė, marmalynė’. Prie žemėvardžio **Salà** ar. ž. anketoje užrašyta informacija, paaiškinanti tokį įvardijamo objekto suvokimą: *tarp liūnų ir Šventosios upės [...]*. Tai leido suprasti, kad vv. reikšmė vartosenoje buvusi **ariamios žemės plotelis, iškilęs tarp liūnų ir upės**, plg. liet. *salà* šalutinę reikšmę ‘ariamios žemės, dirvos plotelis tarp pievų’ || ‘pievelė vidury vasarojaus ar rugių lauko’, dar plg. kitame plote užrašytą pievų vardą *Sālos* su išplėstine objekto nuoroda *smėlėtos, apsuptos Varduvo upės* (VK¹³).

Užfiksuotos dvi šio tipo vv. *pluritalia tantum* formos: **Kapai** kp.¹⁴ – **kapų vieta**, plg. liet. *kapai* tipiškiausią reikšmę ‘vieta, kur laidojami žmonės’; **Laňkos** pv. (4 ha; prie Šventosios upės), plg. liet. *lankà* ‘didelė lygi pieva, dažniausiai prie upės, potvynio metu užliejama vandens’¹⁵.

1.1.1.2. Nedidelį erdvės plotą žvelgiant horizontaliąja kryptimi užimančio objekto vardas sudarytas pagal schemą $GNT + -elė \Rightarrow \textit{žemėvardis}$: **Brastėlė** br. (brastelė; 4 metrai per Elmės upelį), plg. *brastà* ‘negili upės vieta, per kur galima perbristi, pervažiuoti’¹⁶. Nedidelį erdvės plotą žvelgiant vertikaliąja kryptimi

¹⁰ Dėl šio termino žr. Podol’skaja 1978: 95–96; TMOI 37, 40, 42, 48 ir kt.

¹¹ Tam, kad geriau būtų suprantamas įvardytų objektų tarpusavio išsidėstymas ir ryšys gyvenvietės viduje, dar plg. 1,5 ha dydžio arimo vardą *Dìdisai dirvónas*, užrašytą anketoje.

¹² Kiti anketos duomenys: *linus merkia, yra daug žuvų*.

¹³ Mažeikių apskrities Sedos valsčiaus Rimolių k. *Žemės vardų* anketa.

¹⁴ Anketos duomenimis, 0,2 ha; *prie kelio į Anykščius*.

¹⁵ Tam, kad geriau būtų suprantamas įvardytų objektų tarpusavio išsidėstymas ir ryšys gyvenvietės viduje, dar plg. pievelės (0,3 ha; tarp Biliūno šilelio ir Šventosios upės) vardą *Lankėlė* (žr. 2.1.1.).

¹⁶ Dar žr. LVŽ I 547–549.

(dubumo prasme) užimančio objekto vardas sudarytas pagal tą pačią schemą: **Duobėlė** b. (dumblas; 0,1 ha; į šiaurę nuo Šeimyniškių k. prie Elmės upelio), plg. *duobė* ‘iškasta ar šiap įdubusi vieta žemėje; dauba, slėnys, duburys’¹⁷.

1.1.1.3. Įvardijant aktualizuota tai, ko yra, kas auga ar pan. tam tikrame gyvenvietės plote.

(1) *Negyvosios gamtos TG*¹⁸ *reprezentanto pavadinimas* (akmuo, dial. *kimsas*) + *-ynė* ⇒ *žemėvardis*: **Akmenynė** sklm. [Šventojoje], plg. liet. *akmenynė* ‘dirva, žemė, kur daug akmenų, akmenuota lauko vieta’, *seklumà* ‘sekli vieta upėje [...]’. Šio vv. apibendrinta reikšmė – **sekli vieta su akmenuotu dugnu** Šventojoje; **Kemsynė** (t. *Kimsynė*) pv. (dumblas), plg. dial. *kimsynė* = *kemsynė* ‘kemsų priaugusi vieta’, vv. reikšmė – **kemsuota pieva**. *Augalų TG reprezentanto pavadinimas* (*karėklas*) + *-ynė* ⇒ *žemėvardis*: **Karklynė** gn., plg. *karklynė* ‘vieta, priaugusi karklų, karklų krūmai’¹⁹; vv. reikšmė – **karklų priaugusi ganomoji vieta**.

(2) Akmeningas, vietomis medžiais apaugęs, nuo kaimo 0,3 km į šiaurę nutįšęs „kalnynas“²⁰ įvardytas **Karčkalnis** ar. ž., kln. (smėlys su moliu; 3 ha; akmenuota²¹), plg. liet. *kártis* ‘virtinė eilė’, *kálnas*. Kita vertus, dėl kalno vardo pirmojo sando *karč-*, plg. liet. *kařtis* ‘kai kurių gyvulių plaukai ant sprando, karčiai’, dar plg. informaciją apie denotatą anketoje: *vietomis medžiais apaugę*. Žvelgiant iš kaimo teritorijos perspektyvos į atokiau esantį kalną, kurio viršus buvo apaugęs retais medžiais, viršukalnė įvardytojui galėjo asocijuotis ir su gyvulio sprando plaukais. Taigi įvardijimo metu, tikėtina, aktualizuotos viršukalnės ypatybės *akmeningas [kalnas]* arba *[kalnas] su medžiais*. Žemėvardžio nominacinė schema su motyvuojančia leksema *kártis* (*kařtis?*) – *LM + GNT* ⇒ *žemėvardis* (*oronimas*).

Schema su motyvuojančia leksema *LM + GNT* ⇒ *žemėvardis* (*drimonimas*) parodo, kad nedidelis miškelis įvardytas pagal jo paskirtį tarpukario kaimo žmogaus gyvenime: **Pakūrmiskis** mš.²², plg. liet. *pākuros* ‘malkos, kuras’. Darybos opozicijos žymėtasis narys (medgalių pavadinimas *pākuros*) atskleidžia, kad į šį mišką, plytėjusį greta kaimo, buvo vykstama skiedrų, tošių kūrenimiui. Taigi **Pakūrmiskis** – **kuro išteklių miškas**.

¹⁷ Dar žr. LVŽ II 397–403.

¹⁸ TG – teminė grupė.

¹⁹ Anketoje užrašyta ir daugiau su įvardijama vieta susijusios informacijos: *juodžemis; 0,5 ha; į šiaurę nuo Šeimyniškių k.; šlapia, paversmis*.

²⁰ Liet. *kalnynas* ‘kalnų virtinė, kalnagūbrių visuma’.

²¹ Vėlesnės Šeimyniškių kaimo anketos (1961) duomenų apie denotatą apraše teigiama, kad *Karčkalnis* – *labai status kalnas, senovėje buvęs ginybinis; kiek mažesnis už Vorutą, prie pat Šventosios upės*.

²² Anketos duomenimis, *0,5 ha dydžio; į šiaurės rytus Šeimyniškių kaimo 1,5 km*.

1.1.2. Deadjektyvai.

1.1.2.1. Oronimų SG reprezentantas: **Dubė** kln. Nors anketoje daugiau informacijos, paaiškinančių duomenų nerasta, pakilumos vardas vertintinas kaip galūnės *-ė* vedinys. Ši vv. forma, tikėtina, buvo pasirinkta vietai įvardyti dėl fizinių jos ypatybių – įdubusio ar duobėto **paviršiaus**, plg. liet. *dubùs*, *-ì* ‘įdubęs, įduobtas, gilus; duobėtas, duburiuotas’²³.

1.1.2.2. Agronimų SG reprezentantai, padaryti iš įvardžiuotinių būdvardžių. Tarpusavyje jie nėra vienodi.

(1) Vienažodžiai onimai, kurių objekto nuoroda (sutrumpėjęs GNT) neeliminuojama iš jų semantikos: **Ilgóji** pv., papildoma anketos informacija *pakraštyje Elmės upelio* paaiškina pievos padėtį šioje kraštovaizdžio zonoje – **pieva, lygiagreti pakrantės juostai**, todėl suprantama, kodėl ji pavadinta *Ilgóji*, plg. liet. *ilgóji*, dar plg. *ilgas*, *-à* ‘kas tęsiasi į ilgumą, tolį (erdvėje)’²⁴; **Siauróji** pv. (juodžemis; 0,5 ha; šlapia), plg. liet. *siauróji*, dar plg. *siaūras*, *-à* ‘kuris mažo skersio, pločio’.

(2) Dvižodžiai onimai, atitinkantys schemą *derinamojo pažyminio junginys* ⇒ *žemėvardis*: **Dīdisai dirvónas** ar. ž. (1,5 ha)²⁵, plg. liet. *dīdisai*, dar plg. *dīdis*, *-ė* (*-ė, -ì, didžià*) ‘**žymus savo apimtimi**, stambus’, *dirvónas* ‘išarta pieva’²⁶; dar plg. *pakraštys* ‘vieta palei kraštą; pakrantė’; **Ilgasai liūnas** ln. (dumblas; 0,5 ha; nuo Šeimyniškėlių k. į vakarus), plg. liet. *ilgasai*, plg. *ilgas*, *-à* ‘kas tęsiasi į ilgumą, tolį (erdvėje)’. Taigi šio helonimo reikšmė – į vakarus nuo kaimo nutįsęs liūnas²⁷.

1.1.3. Deverbatyvas.

Užfiksuotas vienas vandenvardžių SG reprezentantas, radęsis iš kryptingo judėjimo horizontaliosios slinkties veiksmazodžio *elmėti*²⁸: **Ėlmė** up.²⁹ (sraunus, akmenuotas [upelis]; 9 km; prie Šeimyniškėlių k. įteka į Šventosios upę). Įvardijimo metu aktualizuotas ir tam tikroje kraštovaizdžio zonoje hidroobjekto

²³ Dar žr. LVŽ II 346–353.

²⁴ Dar žr. LVŽ IV 12–30.

²⁵ Anketos duomenimis, arimas yra gyvenvietės užribyje, *prie Niūronių k. ir valdžios miško žemių Nergelio žemėje; aplink pelkė*; dėl jo dar žr. LVŽ II 224–242.

²⁶ Tam, kad geriau būtų suprantamas įvardytų objektų tarpusavio išsidėstymas ir ryšys gyvenvietės viduje, dar plg. 1 ha dydžio arimo vardą *Dirvónas*: liet. *dirvónas* ‘apleista, nedirbama, sužėlusį dirva; išarta pieva’.

²⁷ Dar žr. LVŽ IV 12–30: iš gyvosios kalbos kitu laikotarpiu užfiksuota ir kita gretiminė šio vv. lytis (kirčio variantas) *Ilgasai liūnas, Ilgāsai liūnas* liūn., plk. An.

²⁸ Daugiau dėl šio tipo veiksmazodžių dar žr. Jakulis 2004: 20–21.

²⁹ Dėl šio vandenvardžio dar žr. LUEV 39, 100.

sukeltas garsas³⁰, plg. liet. *elmėti, elma, –ėjo* ‘almėti’, dar plg. *almėti* ‘bėgti, garmėti’ (Sv), *garmėti* šalutinė reikšmė ‘su triukšmu bėgti tekėti’³¹. Taigi upėvardžio apibendrinta reikšmė vartosenoje – **srauni, su triukšmu akmenuota vaga tekanti upė**³².

1.2. Netiesioginės nominacijos reprezentantai.

1.2.1. Įvardijimai pagal žemės paviršiaus darinių pobūdį: reljefinį išsikišimą, tam tikrą spalvą (atspalvį), nulemtą dirvožemio kokybės, gabaritiškumą bei kitas erdvines objektų ypatybes.

(1) Įvardijant pagal schemą *išvestinis GNT + -iškis* ⇒ *žemėvardis (drimonimas)* aktualizuota, koks žemės paviršiaus pobūdis (su iškilimais): **Salūkiškis** mš.³³, plg. liet. *salukė*, dar plg. *salà* šalutinę reikšmę ‘vienos rūšies žolių ar kitokių augalų plotelis, kupstas’, iliustracinį sakinį, užfiksuotą lokaliai artimame tarmės plote *Krūmuos plukės kad žydžia salom – atsižiūrėt negali* Ob (LKŽe), paaiškinantį miško vardo reikšmę vartosenoje: **pušimis apaugusių iškilių žemės paviršiaus plotelių vieta**.

Kaimiškosios (socialinės) aplinkos reprezentantas (kūgis) + -iškis ⇒ *žemėvardis: Kūgiškis* ar. ž. (molis; 3 ha) – priesagos *-iškis* vedinys, plg. liet. *kūgis* ‘nedidelė sugrėbto šieno ar vasarojaus kupeta’. Įvardijant ariamos žemės plotą molingio žemės darinio paviršius su išsikišusiais nedideliais kūginiais galais krūvoje greičiausiai stimuliuo ir nulėmė tokį objekto suvokimą ir minėtos leksemos pasirinkimą³⁴. Taigi vardu *Kūgiškis* buvo įvardyta sąvoka **žemės kūgių plotas**.

Apeliatyvinis asmens pavadinimas (žydas) su priesaga *-iškiai* ⇒ *žemėvardis*: nuo kaimo teritorijos nutolusio suarto žemės ploto vardas *Žydiškiai* ar. ž. (priesmėlis; 2 ha; prie Šventosios upės). Anketoje užfiksuoti duomenys suteikia daugiau informacijos apie žemės darinio dirvožemio kokybę bei būvį, plg. [...] *nerišlūs, lengvi, purūs juodžemiai ir priesmėliai* (LKŽe, žr. *príesmélis*). Taigi priesagos *-iškiai* vedinys, tikėtina, radosi dėl tam tikrų šio ploto žemės paviršiaus ypatybių

³⁰ Šventosios baseino upės, kaip rašė vysk. Antanas Baranauskas, *mūsų Anykšta ir mūsų Šventoji siaura ir tyki be didžių verpetų* (cit. iš Kviklys 1965: 82).

³¹ Tipiškiausia šio žodžio reikšmė ‘bėgti, lėkti, vykti su triukšmu, būriu, krūvomis’.

³² Kitaip LVŽ II 481: čia upėvardis siejamas su liet. *elmėti* ‘almėti’, plg. *almėti* ‘sunktis pamažu, varvėti, pūliuoti; pamažu sroventi’ ir aiškinamas, kaip pamažu srovenanti upė.

³³ Anketos duomenimis, *smėlys; 3 ha; Prie Niūronių valdžios miško; pušys auga*.

³⁴ Plg. iliustracinį sakinį iš LKŽe, užrašytą šiame tarmės plote *Kūgėlis šieno* Šmn. Dar plg. liet. *kūgis* šalutinę reikšmę ‘krūva žiedų vienoje vietoje, kekė’.

ir jų keliamų asociacijų – **dėl tamsių, siaurų, iškilusių ariamos žemės ruoželių**, krūvoje besidriekiančių kraštovaizdžio fone³⁵. Tiriamame plote žydu vadinama ir ‘nutėkšta rašalo dėmė, šlakas’ *Dbk* (LKŽe)³⁶. Duomenų, kad įvardijamas objektas būtų priklausęs žydu tautybės asmeniui, anketoje nepateikiama.

Atributinę šių vedinių reikšmę vartosenoje atitinka apibendrinta onomas-tinės nominacijos schema geografinėi tikrovei pavadinti *Atr. + N priesaga* ⇒ *žemėvardis*.

(2) Galūnės *-ė* vedinys ***Degūtė*** ar. ž. (juodžemis; tarp Elmės upelio), užrašytas anketoje, atskleidžia, kad įvardijama ne tiesiogiai, bet per tarpininką, **tamsumo** ypatybės turėtoją, iš beržų žievių ir smalingų kelmų degamo ratų tepalo pavadinimą liet. *degūtas*, plg. sustabarėjusį žodžių junginį *kaip (lyg) degūtas*: Juodas kaip degūtas (PŽ 75).

(3) Palyginamojo tipo vietų vardai reprezentuojantys mišrųjį gabaritiškumo-formos motyvacijos modelį (toliau – MM): ***Miestėlis*** ar. ž., s.³⁷, plg. liet. *miestėlis*, kurio šalutinė reikšmė ‘tam tikros paskirties pastatų grupė’³⁸, *salà* ‘ariamos žemės, dirvos plotelis tarp pievų’. **Tarp balų iškilęs nedidelis ariamos žemės plotelis** lyginamas su pastatų grupe. Įvardijant aktualizuotas žemės paviršiaus darinio gabaritiškumas, koreliuojantis su forma. Didumu pasižymintis (2 ha) žemės paviršiaus darinys pavadintas ***Stařkalizdžiu*** ar. ž., plg. liet. *stařkalizdis* ‘gandro lizdas’. Įvardijimo metu šios leksemos pasirinkimą, lėmė ne tik arimo **gabaritiškumo matmuo**; ariamos žemės plotas, tikėtina, buvo **apskritos formos, plokščias** ir galimai kiek **iškilęs** virš įprasto reljefo lygio, tarsi stūksotų kraštovaizdžio fone³⁹.

(4) Užrašytas vienas vietos vardas, radęsis pagal schemą *nederinamojo pažyminio junginys* ⇒ *žemėvardis*: ***Lōzorias sietuvà*** glm. (3 m gilumo giluma; duobė Elmės upelyje), plg. apeliatyvinį asmens pavadinimą liet. *lōzorius* ‘invalidas,

³⁵ Plg. liet. *ruožas* ‘juostos pavidalo žemės sklypas, plotas, rėžis’, dar plg. *rėžys, rėžis* ‘į vienkiemius neišskirstyto kaimo valstiečiui priklausančias ilgas siauras žemės sklypas’.

³⁶ Kalbininkės, išanalizavusios kito Lietuvos ploto (žemaičių tarmės) tekstus bei jų kontekstus, nustatė, kad žydoms priskiriamos neutralios stereotipinės ypatybės, sietinos su išvaizda: tamsaus gy-mio, aukšti (plačiau žr. Balčiūnienė, Petrošienė 2020: 125).

³⁷ Anketos duomenimis, *salelė; juodžemis; 0,5 ha; aplink balos, į vakarus nuo kaimo 0,5 ha [atstumu]*.

³⁸ Tipiškiausia apeliatyvo *miestėlis* reikšmė ‘nedidelis miestas’, plg. liet. *miestas* ‘didelė gyvenamoji vietovė, administracijos, prekybos, pramonės ir kultūros centras’. Dėl liet. *miestas* dar žr. Sabaliauskas 1990: 231.

³⁹ Plg. *Kioško ji (trobelė) vidury dirvono kaip gandrakizdis* Žem (LKŽe). Dar plg. Pasmėdų k. an-ketoje užrašytą ariamos žemės ploto vardą *Starkalizdis* And, kuris apibūdinamas kaip kalnuo-tas, nuolaidus į priekį; 15 ha, esantis tarp Ližų, Pienionių ir Pagojės kaimų; plg. balovardį *Starkalizdis* (|| *Kaukāzas*) b. Utenos aps. Alantos vls. Šunakojų k. 1935 m. (VK).

ligonis', avd. *Lōzorius* (LVKŽ⁵ 222), *sietuvà* 'gili, plati upės vieta [...]'], dar plg. sustabarėjusį žodžių junginį *kap lōzorius be kójų*: Vėdu bėrioką – tas eina kap lōzorius (*invalidas*) (PŽ 242), liet. *bekōjis*, –ė prk. 'kas negreitai eina'. Tikėtina, kad realus įvykis galėjo paženklinti įvardijamąjį objektą, tačiau neišleistinos iš akių ir kitos galimos šio vv. radimosi aplinkybės, pasižyminčios išvestinės *gilumo* / *dubumo* semantikos ir sąvokos *sunkiai einantis*, *nepaeinantis* / *sunkiai praeinamas*, *nepraeinamas*, *neperbrendamas* bendrumu. Kalbinės bendruomenės atstovams užuomina į gerai žinomą Lōzorius situaciją⁴⁰, jos konotacinio fono, sujungusio žinomą informaciją apie įvardijamąjį tikrovės fragmentą su situaciniu pažinimo kontekstu, įtaka greičiausiai lėmė naujos reikšmės, tiksliau, sąvokos komponento, susiformavimą jau verbalizuotų žinių reinterpretavimo pamatu.

2. ĮVARDIJIMAI PAGAL (GEO)OBJEKTŲ BUVIMO VIETĄ KAIMO IR JO APYLINKIŲ TERITORIJOJE

2.1. Tiesioginės nominacijos reprezentantai.

Visi užrašyti tikrinės leksikos vienetai – desubstantyvai.

2.1.1. Įvardijimai iš bendrinių žodžių.

(1) *Prie Šventosios upės*, kaip rašoma anketoje, plytėjusi ganomoji vieta įvardyta **Kulys** gn. (3 ha), plg. liet. *kulys* '**kampas**' || '**kraštas**, gabalas'⁴¹. Kampinę kaimo erdvės dalį užėmusios vietos vardo nominacinė schema (G)NT ⇒ *žemėvardis*.

(2) Agronimų SG reprezentantai, priesagos *-el-* (*-eliai*, *-elė*) vediniai, sudaryti pagal schemą (G)NT + *-el-* ⇒ *žemėvardis*, **Kulėliai** gn. (2 ha); **Lankėlė** pv. (pievelė; 0,3 ha)⁴². Priesagų *-eliai*, *-elė* vedinių radimąsi paaiškina didesnės apimties „teritoriniai kaimynai“, kurių vardai – neišvestiniai onimai, plg. vv. *Kulys* (3 ha),

⁴⁰ Dėl jos plačiau žr. straipsnį VLEe. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/lozorius/> [žiūrėta 2022-10-08]. Dėl apeliatyvacijos reiškinių žr. Rutkowski 2007: 29, 60.

⁴¹ Plg. ten pat kaime, paupio ruože užfiksuotą kitą, *mažesnę*, ganomosios vietos vardą *Kulėliai* (žr. 2.1.1.).

⁴² Daugiau anketos duomenų apie denotatą: *smėlys*, *priesmėlis*; *tarp Biliūno šilelio ir Šventosios upės*; *versmės kelios trykšta*.

Laňkos (4 ha) (dėl jų atitinkamai žr. 2.1.1. ir 1.1.1.1.). Pastarieji geoobjektai plytėjo tame pačiame Šventosios paupio ruože.

(3) Raistavardžio **Pakriōklis** radimosi aplinkybes paaiškina tai, kas pasakyta apie objektą anketoje – *[raistas] prie Šventosios, į šiaurės vakarus nuo kaimo*. Tikėtina, kad helonimų SG reprezentanto radimosi pamatas – liet. *krioklė* ‘smarkus, triukšmingas vandens bėgimas, tekėjimas’. Jo nominacinė schema *pa- + (G)NT* ⇒ *helonimas*.

(4) Užfiksuotas vandenvardis, kuris vartosenoje funkcionavo kaip vietos priklausymo tam tikrai kraštovaizdžio zonai raiškos reprezentantas. Tai parodo jo nominacinė schema su motyvuojančia leksema *vōlas* – *LM + GNT* ⇒ *vandenvardis: Vōlupis* upl.⁴³ (upelis 4 km ilgumo, Vorutos piliakalnio rytų pusėje), plg. liet. *vōlas* ‘žemės sankasa, žemės volas’. Taigi vandenvardžio reikšmė – **upelis, esantis greta žemės sankasos**. Sankasos radimasi greta piliakalnio, tikėtina, lėmė vietos topografinė padėtis: nuo sausumos pusės, kaip mažiau saugios vietos, buvo sukastos žemės⁴⁴.

(5) Iš išvestinių apeliatyvų *prūdėlis* ir *paupė* radosi šie vietos reikšmės žemėvardžiai pagal schemą *nederinamojo pažyminio junginys* ⇒ *žemėvardis*:

- agronimų SG reprezentantai: **Paupės daržai** drž. (prie Šventosios upės, į vakarus); **Paupės pievos** dr., gn., (40 ha; prie Šventosios upės): liet. *paupė* ‘vieta palei upę, pakrantė’, *daržas* šalutine reikšme ‘nedidelis žemės sklypas’ (plg. tipiškiausią šio apeliatyvo reikšmę ‘žemės sklypas prie sodybos daržovėms’), *pievos*.

- hodonimas: **Paupės kėlias** kl. (1 km; iš Šeimyniškėlių k. į *Gilią brastą* per Šventosios upę) – **kėlias, ėjęs paupe**;

- oronimas ir • agronimas **Prūdėlio kálnas** kln. (molis, keltuota; 4 ha); **Prūdėlio pievėlė** pv. (juodžemis; 1 ha) radosi iš greta buvusios užtvenktos vietos pavadinimo *prūdėlis*, plg. *prūdas* ‘tvenkinys’.

(6) Iš dūrinių su prielinksniu radęsi anketoje užrašyti pievos ir ganyklos **vardai žymėjo jų tarpinę erdvinę padėtį** atitinkamai tarp vienos rūšies geoobjektų ir tarp vienos rūšies augalų: **Tarpūbaliai** pv. (dumblas; prie Šventosios upės), plg. *tarpūbalis* ‘vieta tarp balų’; **Tarpūliniai** gn. (0,5 ha), plg. liet. *tarpū, tarp*, kurie žymi ko buvimą vietoje, ribojamoje kitų objektų [...] || tam tikru atstumu nutolusius susijusius objektus, dar plg. *tárpas* ‘daiktus skirianti erdvė, vieta’; liet. *línas* ‘pluoštinis ir aliejinis augalas (Linum)’.

⁴³ Šis vandenvardis oficialiame Lietuvos vandenų vardyne neužfiksuotas. Pastebėta, kad jis išlikęs Šeimyniškėlių k. anketoje užrašytame agronime, plg. greta buvusios pievos vardą *Volupėlis*, dėl kurio darybos ir motyvacijos žr. 2.1.2. Dėl kito Lietuvos ploto vandenvardžių, papildžiusių ir patikslinusių esamus lietuvių hidronimijos duomenis *Žemės vardų* anketų duomenimis, ir dėl tokio pobūdžio faktinių bei lingvistinių duomenų vertės žr. Sviderskienė 2010.

⁴⁴ Daugiau apie piliakalnių Lietuvoje tipus žr. LE XXII 500.

2.1.2. Įvardijimai iš tikrinių žodžių.

(1) Geoobjektų vardai, kurių radimosi pamatas greta kaimo esančių kitų teritorinių vienetų – gyvenamųjų vietų – vardai:

- Kaimo vardas **Šeimyniškieliai** k. An padarytas su priesaga *-ėliai* pagal schemą *gyvenamosios vietos vardas + -ėliai ⇒ oikonimas*. Priesaga žymi vėliau susiformavusį bendrašaknį teritorinį vienetą artimoje aplinkoje, plg. **Šeimyniškiei** k. Šmn (ATSŽ II 301)⁴⁵. Šie oikonimai atskleidžia vietovės erdvinę raidą.

Vietų padėtį vienos kitų atžvilgiu, jų erdvines sąsajas su kitomis gyvenvietėmis parodo Šeimyniškių kaimo plote užrašyti žemėvardžiai.

- Agronimų SG reprezentantai: priesagos *-iškę* vediniai, sudaryti pagal schemą *gyvenamosios vietos vardas + -iškę ⇒ žemėvardis: Paėlmiškė* ar. ž. (2 km į rytus nuo Šeimyniškių k., sueina laukai Šeimyniškių k. ir Paelmio vs.) – iš oficialiuose šaltiniuose nefiksuojamo viensėdžio vardo *Paėlmis*, plg. *Paėlmis* k. An (ten pat, 210); **Vėjeliškė** pv. (netoli Šventosios upės), vv. radosi greičiausiai pagal tą pačią nominacinę schemą iš gyvenvietės vardo, plg. **Vėjeliškiai** k. Šmn (ten pat, 339).

- Hodonimų SG reprezentantai: didesnės apimties kaimo teritorijoje užfiksuoti tikrinės leksikos vienetai, padaryti pagal schemą *nederinamojo pažyminio junginys ⇒ žemėvardis: Gōjaus kėlias* kl. (iš Šeimyniškių k. į šiaurę): *Gōjus* k. An (ten pat, 88)⁴⁶; **Stakių kėlias** kl. (1 km): *Stākės* k. An (ten pat, 288).

- Brastos vardo **Gylių brastà** radimosi aplinkybes paaiškina, įvardijamo objekto suvokimą suprasti padeda užrašyta išplėstinė nuoroda *pievos brasta* ir tai, kas pasakyta apie objekto lokalizaciją: *per Šventosios upę į Gylių k.* Paaiškėjo, kad vardo pirmasis sudėtinis dėmuo yra *Gylių [káimo píevos]*, o antrasis – *brastà*, plg. kaimo vardą *Gyliai* Šmn (ten pat, 84), *brastà* ‘negili upės vieta, per kur galima perbristi, pervažiuoti; klampi pieva’.

(2) Geoobjektų vardai iš vandenvardžių.

- Upelio vardas, priesagos *-ėlis* vedinys **Volupėlis**, radosi iš greta tekėjusio kito upėvardžio *Vōlupis* (dėl jo žr. 2.1.1.) pagal schemą *vandenvardis + -ėlis ⇒ vandenvardis*. Įvardijamo objekto suvokimą, santykį su greta tekėjusiu kitu hidroobjektu paaiškina tai, kas apie juos pasakyta anketoje: *Volupėlyje vandens būna tik pavasarį*. Anketos duomenimis, susijungę *Vōlupis* ir *Volupėlis* įteka į *Elmę*.

- Agronimai, priešdėlio *pa-* vediniai, radosi iš upės vardo, greta kurios ar kiek tolėliau nuo jos plytėjo įvardijami objektai (dirva su pieva): **Paėlmis** dr. (6 ha; prie Elmės upelio); pv. (juodžemis; 2 ha; toliau nuo Elmės upelio): *Elmė* up. An (LUEV 39). Jų nominacinė schema *pa- + vandenvardis ⇒ žemėvardis*.

⁴⁵ Dar žr. Razmukaitė 1998: 39.

⁴⁶ Dar žr. LVŽ III 238.

Agronimai, radęsi iš kaimo teritorija tekėjusių upelių vardų (objektai buvę greta); jų schema *nederinamojo pažyminio junginys* $\Rightarrow$ *žemėvardis*: **Kiaūliupio pīeva** pv. (prie Kiauliupio žemės): **Kiaūliupis* upl.⁴⁷; **Vōlupio daržėliai** ar. ž., drž. (0,5 ha): **Vōlupis** upl., *daržėlis*, plg. *daržas*.

(3) Geoobjektų vardai iš žemėvardžių.

- Agronimas ir • helonimas, priešdėlio *pa-* vediniai, radęsi pagal schemą *pa- + žemėvardis* $\Rightarrow$ *žemėvardis*: **Pakařčkalnė** dr., pv. (prie Elmės 0,3 km į šiaurę nuo kaimo): *Kařčkalnis* ar. ž. (žr. 2.2.); **Pažalčpievis** rst. (į šiaurę nuo kaimo 0,3 km): **Žalčpievis* pv.⁴⁸. Priešdėlio vediniai žymi vienų geoobjektų buvimo vietą *greta* kitų.

- Kitos struktūros hodonimų SG reprezentantas, nurodantis judėjimo kryptį kaimo teritorijoje: **Kapanicų kelėlis** (|| *Karōso kelėlis*) kl. An (1 km į rytus nuo kaimo, į Piliakalnį); jo nominacinė schema *nederinamojo pažyminio junginys* $\Rightarrow$ *žemėvardis*. Taigi buvusi vv. reikšmė vartosenoje – **kelias, vedantis link senų jų kapinių**, plg. anketoje fiksuotą vv. *Kapanicos* (žr. 2.2.).

- Užrašytas vienas aprašomojo motyvacijos tipo reprezentantas **Galū Dubės ravėliai** grv., sudarytas iš prielinksninės konstrukcijos *Galū Dubės* ir išvestinio termino *ravėliai*, atitinkantis schemą *prielinksninis junginys + išvestinis GNT* $\Rightarrow$ *vandenvardis*, plg. liet. *galū* ‘pažymint vietą kokio daikto gale arba ties galu’, kalno vardą *Dubė*, užrašytą šio kaimo teritorijoje; liet. *ravėlis*, plg. *rāvas* ‘griovys; mažas upelis’. Anketos duomenys *du grioveliai įteka į Piestupį; tik pavasarij teka įvardijamo objekto aprašą papildo ir paaiškina jo motyvaciją*.

(4) Geoobjektų vardai, kurių radimosi pamatas – kultūrinis statinys (kryžius šventajam). Agronimų SG reprezentantai, radęsi **dėl objektų padėties kryžiaus Šventam Jonui atžvilgiu: Šveñto Jōno dirvā** ar. ž. (netoli prie Piestupio kryžiaus Šventam Jonui) – iš anketoje pateiktos informacijos apie denotatą aiškėja, kad vartosenoje šis onimas kalbos ekonomijos tikslais buvo trumpinamas. Pilna numanoma bei informatyvesnė vv. lytis yra *Šveñto Jōno [kryžiaus] dirvā* ar. ž. Anketoje užrašytas dar viena „ekonominė“ vietos vardo forma **Šveñto Jōno pīeva** pv. (Piestupys prasideda iš šios balos-pievos⁴⁹), dar plg. ankstesnio vv. užrašymo duomenis anketoje *netoli Piestupio yra kryžius Šventam Jonui*. Taigi pilna pievos vardo lytis – *Šveñto Jōno [kryžiaus] pīeva*.

⁴⁷ Dėl bendrašaknių vandenvardžių dar žr. LHEŽ 155. Šis vandenvardis oficialiame Lietuvos vandėnų vardyne neužfiksuotas.

⁴⁸ Agronimas neužrašytas Šeimyniškėlių k. anketoje, todėl kaip darybos pamatas pateikiamas su rekonstrukcijos ženklu.

⁴⁹ Per Šeimyniškėlių kaimą teka *Piestupys*, trumputis Šventosios kairysis intakas. Upelis teka kalvotomis vietomis, giliu slėniu. Biliūno šilelio dalyje įsirausia į giloką griovį, apaugusį pušimis [...] (Kviklys 1965: 90). Dėl šio vandenvardžio dar žr. LUEV 123; LHEŽ 257.

2.2. Netiesioginės nominacijos reprezentantai. Toponiminės metonimijos⁵⁰ atvejai.

Šis toponimų radimosi būdas, ypač būdingas žemėvardžiams. Toponimikoje jis vertinamas kaip viena iš transonimizacijos⁵¹ rūšių, kai artimoje aplinkoje buvusiam objektui perkeliamas kito objekto vardas, tačiau jo reikšmė lieka nepakitusi (schema *vietovardis* ⇒ *vietovardis*)⁵². Toliau straipsnyje pateikiami paaiškinti tipiškausi šį procesą reprezentuojantys atvejai, užrašyti 1935 metų anketoje.

Agroobjektui perkeltas kelio galvijams varyti pavadinimas: *Išvara* pv. (1 ha; pakraštyje Elmės upelio), plg. liet. *išvara* (*išvarà*) 'kelias galvijams varyti į ganyklą, varyklą, genetys, išgana'⁵³; ***Lydimas*** ar. ž., mš., plg. *lydimas* 'iškirstas ar išdegtas plotas miške, kirtimas, skynimas', dar plg. žmogiškąja patirtimi grįstą paaiškinimą *Kur buvo girios, dabartės lydimai paliko* (LKŽe). Kaip rodo objekto nuorodos anketoje, tuo pačiu vardu įvardinti ir miškas, ir arimas, plytėję artimoje aplinkoje⁵⁴; ***Plėšimas*** ar. ž. (juodas smėlys; 6 ha; seniau buvo miškas), plg. *plėšimas* 'išartas dirvonas, plėšinys, naujiena'⁵⁵. Įvardijant aktualizuota žemės ploto tuometė naujoji paskirtis: ariama žemė buvusio miško vietoje.

Anketoje užfiksuota viena daugiskaitinė *senųjų kapinių*, kaip rašoma anketoje, vardo forma ***Kapanicos*** kp. (3,5 ha), dėl kurios plg. brus. *kananiya* '(upės) vaga; senvagė, vorupė; (dirbtinis) kanalas' (BRS 377). Vietos vardo ir vertinamosios objekto nuorodos *senosios kapinės*⁵⁶, kuri neeliminuojama iš vardo semantikos, priklausomybė skirtingoms semantinėms grupėms parodo, kad šis vardas radosi metoniminio perkėlimo būdu. Kitas toponiminės metonimijos atvejis, užfiksuotas VK praėjusio amžiaus antroje pusėje, minėtą vv. radimosi versiją paremia: *Kapanica* – krūmai prie *Sėnvagės* (senosios upelio šakos) (Ukmergės r., Žemaitkiemio apyl., Siesarties k., 1977 m. ekspedicija). Dar daugiau skirtingų laikotarpių duomenų, užrašytų VK lapeliuose, įrodo, kad

⁵⁰ Dėl jos plačiau žr. TMOI 48.

⁵¹ *Transonimizacija* – lingvistinis procesas, rodantis bet kurios klasės onimo perėjimą į toponimą (antroponimo į toponimą, vieno toponimo į kitą toponimą) (dėl šio termino žr. Podol'skaja 1978: 152).

⁵² Dar žr. TMOI 46–50, 71, 151, 225.

⁵³ Dar žr. LVŽ IV 83.

⁵⁴ Anketoje užrašyta ir daugiau su vieta susijusios informacijos: *smėlys; 24 ha; kaimo gyventojų bendrai valdomas miškas; akmenuotas pušynas*.

⁵⁵ Dar plg. *naujiena* 'naujai išarta žemė; plėšinys', *plėšinys* 'naujai išartas dirvonas; [...]'.

⁵⁶ Plg. *kāpinės* 'mirusiųjų laidojimo vieta, kapai', dar plg. liet. *sėnkapis* 'senas, apleistas kapas'. Dėl archeologinio paminklo *Šeimyniškių sėnkapis* žr. <https://www.anykstenai.lt/vietoves/vietove.php?i651> [žiūrėta 2022-10-15].

gyvojoje kalboje funkcionavo ir kito tipo upių vagų, senvagių, upelių, griovių ar pan. vardai, kurių reikšmė vartosenoje buvo artima objekto nuorodą reprezentuojančio GNT nuorodos reikšmei: *Kapanica* – sausas griovys į pietus nuo kaimo (Kaišiadorių r., Žiežmarių apyl., Medinių Strėvininkų k., 1986 m. talka); *Kapanica* šaka Lėvens upėj, apaugus karklais (Pušaloto vls.; PKk kortelė⁵⁷), dar plg. vandenvardį *Kapanica* grv., upl. Brb, analizuotą kito ploto regioninės toponimikos tyrimų kontekste, sietą su le. *kopanica* ‘griovys, kanalas, upės vaga’ (SJP II 464)⁵⁸.

Agroobjektui perkeltas piliakalnio vardas: *Piliākalnis* || *Vóruta* ar. ž. (prielimis; 2 ha; Grimašauskų sklypuose į rytus nuo Šeimyniškėlių k. 1,6 km; Voruta pavadintas neseniai, žmonės tik Piliakalniu vadino; žymu, kad būta piliakalnio, plytgalių ir degėsių randama; ariamas⁵⁹). Kviklio teigimu, *prie Elmės ir Šventosios santakos yra Šeimyniškėlių piliakalnis, esąs tarp dviejų daubų esąs siaurame iškyšulyje; piliakalnis nuo kitos iškyšulio dalies atskirtas perkasu. Tebėra išlikusi 4 m aukščio užtvanka ir kiti galingi ano meto įrengimai. Šlaitai apie 25 m aukščio, kai kur iškyla *60–70* kampu* (Kviklys 1965: 89). Žvelgiant iš lingvistinės perspektyvos, dėl vietos vardo plg. liet. *piliākalnis* ‘kalnas, kur stovi ar stovėjo pilis, pilies kalnas’⁶⁰; dėl gretiminės šio vardo lyties *Vóruta*, plg. bendrašaknį bendrinį žodį liet. *vórupė* ‘senoji upės vaga, senvagė’, vandenvardžius su motyvuojančia leksema *vóras Vórupė* up. Pabaiskas, Raguvos k., į Žirnųjų ež. (LUEV 200), *Vorupis* upl. Mažeikių aps. Mažeikių vls. Kirkų k. 1935 m. (VK), *Vórupė* up. Rsn, *Vorupė* up. Gmb (LHEŽ 392). Pastaruosius vv., remdamasis Viljamu R. Šmolstygu, A. Vanagas siejo su liet. *vóras* ‘senas’⁶¹.

Arimas, buvęs greta duobės, įvardytos pagal jos paskirtį (liet. *mólduobė* ‘duobė, iš kurios kasamas ar kastas molis, dažnai pribėgusi vandens’), išsaugojo pastarosios vardą: *Mólduobė* ar. ž. (molis; 2 ha; akmenuota).

Magazinas ar. ž., plg. *magazinas* istor. ‘sandėlis laikyti kokioms nors atsargoms’⁶²; dar žr. Kviklys 1965: 89, kur rašoma, kad Šeimyniškėlių kaimo gyventojai verčiasi žvejyba, sielių ruošimu bei plukdymu ir kitais miško darbais. Buvo

⁵⁷ Kortelė iš PKk kartotekos. Ši kartoteka saugoma Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centre, ji – 1935–1937 m. Pavardžių ir vietovardžių komisijos organizuotos, kalbininkų atliktos gyvenamųjų ir negyvenamųjų vietų vardų surašymo talkos rezultatas.

⁵⁸ Dėl pastarojo vv. plačiau žr. Sviderskienė 2010: 343.

⁵⁹ Dėl kultūrinio piliakalnio sluoksnio dar žr. Zabiela 1992; 1992a.

⁶⁰ Dėl piliakalnių Lietuvoje dar žr. LE XXII 499–504.

⁶¹ Dėl Lietuvos piliakalnių amžiaus dar žr. ten pat, 504.

⁶² Plg. istorinį kontekstą paaiškinančius iliustracinius sakinius, užrašytus tiriamame plote: *Visi kaimai nederlingų metų atsargai dar iš rudens supildavo į tam tikras klėtis, vadinamas „magazinais“, visų rūšių grūdų nustatytą kiekį* A. Vien. (LKŽe); *Visas valsčius magaziną pylė* Pn (ten pat).

įruošti miško medžiagos sandėliai. Taigi arimo vardas išsaugojo greta stovėjusio pastato pavadinimą.

Anketoje užrašyti duomenys apie denotatą *0,5 km [ilgio]; nuo Niūronių valdžios miško iki Šventosios upės, į šiaurę; skyrė laukus tvora, dabar tvoros nebėr* paaiškina du objektus įvardijančio žemėvardžio **Priėtvoris** siena ir ar. ž. radimosi seką. Seniau **Priėtvoris** įvardijo vietą prie tvoros, kur stovėjo kaimo riboženklis siena⁶³, plg. liet. *tvorà* ‘bet kokia užtvara apie kiemą, sodybą, daržą ar kitokį žemės sklypą, *priė* tipiščiausia vartosenos nuoroda erdvės santykiams reikšti LKŽe: vartojamas nurodant, kad šalia daikto kas yra ar vyksta || vartojamas nurodant, kad kas nors yra, būna kartu su kuo, dar plg. liet. *síena* šalutinę reikšmę ‘aukšta užtvara, pertvara || vertikalus kieno nors šoninis paviršius’.

Hodonimas perėmė hidroobjekto vardą: **Maciūko ravėlis** kl., plg. avd. *Maciūkas* (PDBe), liet. *ravėlis*, plg. *rāvas* ‘griovys’. Prie kelio plytėję agroobjektai įvardyti tuo pačiu kelio sankasos šlaito vardu: **Patrasės pakriūta** ar. ž., gn. (nuo Niūronių kelio į šiaurę ir *prie kelio*), plg. liet. *patrasė*, dar plg. *trasà* ‘linija, nužymėta vietovėje [...], nustatanti judėjimo ar tįsėjimo kryptį; fiziografinį terminą *pakriūta* ‘status, skardingas, yrantis krantas ar kalno šlaitas’.

Iš viso anketoje toponiminės metonimijos atvejų užfiksuota per 30 vnt. (su pasikartojančiais vv.). Dėl straipsnio ir spausdintinio leidinio apimties ribojimo likusią šio pogrupio vv. dalį aprašyti atsisakyta.

3. ĮVARDIJIMAI PAGAL RYŠĮ SU ASMENIU (ŽEMĖS, NAMŲ SAVININKU, NAUJAKURIU AR PAN.)

Posesyvinės reikšmės Šeimyniškių kaimo erdvės toponimijos reprezentantai, kurių įvardijimo pamatas gyvenvietės žmonių asmenvardžiai.

• Agronimų SG reprezentantas: dūrinys, sudarytas pagal schemą *avd. + NT* ⇒ žemėvardis, **Šlėndaržis** ar. ž.⁶⁴: pvd. *Šlenys* (PDBe), *daržas*.

Didesnės apimties darinys, sudarytas pagal schemą *nederinamojo pažyminio junginys* ⇒ žemėvardis: **Sapkauskienės laūkas** ar. ž.: avd. *Sapkauskienė*, plg. pvd. *Sapkaūškas* (PDBe), *laūkas*.

⁶³ VK duomenimis, siena dažniausiai pavadinami keliai arba ribos, skiriančios gyvenviečių teritorijas vienas nuo kitų, mišką nuo kaimo ir pan.

⁶⁴ Anketoje užrašyta ir daugiau su įvardijama vieta, jos dirvožemiu susijusios informacijos: *1 ha; šilžemis, šaltažemis*, plg. liet. *šilžemis* ‘dirva su smėlio priemaiša, baltžemis, priemėlis, šilainė’, *šaltažemis* ‘šlapias, negreit išsilyantis, ppr. nederlingas dirvožemis su smėlio ar šlyno diduma; tik linai užuodera, ne daržo žemė’.

Tokiu pačiu būdu radosi ir dar keli šio kaimo žemėvardžiai:

- helonimas: **Šlėnio liūnėlis** liūn. (dumblas; 0,1 ha; prie Šventosios upės; vasarą išdžiūsta), plg. pvd. *Šlenys* (PDBe), liet. *liūnėlis*, plg. *liūnas*;
- hodonimas (senovinio kaimo kelelis): **Karoso kelėlis** (|| *Kapanių kelėlis*) kl. (1 km į rytus nuo kaimo, į Piliakalnį): pvd. *Karosas* (PDBe), liet. *kelėlis*, plg. *kėlias*.
- Kiti linijiniai objektai – gatvelės (ūlytėlės⁶⁵). Šie vardai taip pat sudaryti iš nederinamojo pažyminio junginių, kurių pirmasis narys išreikštas sodybvietės, pro kurią linijinis objektas eina (tęsiasi) tarpukario kaimo erdvėje, savininko (pirmojo naujakurio?) asmenvardžio kilmininku, antrasis dėmuo – gatvelės pavadinimas *ūlytėlė*, plg. *ūlyčia*, *ūlyčia* ‘senovinio kaimo kelias, gatvė’: **Grimašausko ūlytėlė** skgt.⁶⁶: pvd. *Grimašauskas* (PDBe); **Kanapecėkaičia ūlytėlė** gt. (gatvelė; 50 m ilgumo; iš Šeimyniškių k. [veda] į Piliakalnį; į šiaurės rytus): avd. *Kanapecėkaičia*, plg. pvd. *Kanapėckas* (PDBe); **Navicko ūlytėlė** gt. (gatvelė; 200 m ilgumo; nuo kaimo į vakarus; į Šventosios upės pakraštį): pvd. *Navickas* (PDBe).
- Kultūrinio statinio vardas: **Karoso krėžius** krž. (prie vieškelio į Svėdasis⁶⁷), plg. pvd. *Karosas* (PDBe), *krėžius*.

APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

1. Šeimyniškių kaimo socialinės-geografinės erdvės daugiasluoksnės topomastinės struktūros eksplikacija parodė, kad šie teritoriniai onimai – vietovės žemėvardžiai – fiksuoja, išlaiko ir atspindi fizinius, geografinius, socialinius, istorinius, kultūrinius faktus tam tikrame visuomenės būvyje, atnešdami aktualizuotą teminę praeities informaciją dabarčiai įvairiais kalbiniais pavidalais, perskaitomais kompleksinės žemėvardžių analizės būdu.

1.1. Tiesioginės nominacijos reprezentantai koreliuoja su kraštovaizdžiu, fizinėmis-geografinėmis reljefo ypatybėmis, informaciją perteikdami atitinkamų geografinių nomenklatūrinių terminų pagalba vietų varduose *Dirvónas*, *Liūnas* ir kt. Nedidelį kaimo erdvės plotelį užimančių objektų pavadinimai *Brastėlė* br., *Duobėlė* b. sudaryti su priesaga *-elė* iš fiziografinių terminų *brastà*, *duobẽ*. Fizinės objektų ypatybes gyvenvietės viduje žymi paprastųjų ir įvardžiuotinių

⁶⁵ Kaip rašoma dalykiniame žinyne, Aukštaitijai būdingas tradicinių gyvenviečių tipas – gatviniai kaimai, vyravę nuo XVI iki XX a. vidurio (LEAE 93). Tai patvirtina ir šios anketos duomenys. Kieno sklypų žemė eina ūlytėlės, anketoje nenurodoma.

⁶⁶ Anketoje objekto nuoroda – *skersgatvelė*.

⁶⁷ Plg. oficialią šio vv. lytį *Svėdasai* mstl. (ATSŽ II 296).

būdvardžių pamatu radęsi žemėvardžiai. Galūnės *-ė* vedinys *Dubė*, nurodo įdubusį (duobėtą) vietos paviršių. Lygiagrečiai pakrantės juostai plytėjusi pieva įvardyta *Ilgóji*, į vakarus nuo kaimo nutįsęs liūnas – *Ilgasai liūnas*, žymus savo apimtimi (1,5 ha) dirvonas – *Didisai dirvónas* ir kt. Kryptingo judėjimo horizontaliosios slinkties veiksmožodis *elmėti* pasirinktas įvardijimo pamatu nusakant sraunios, akmenuota vaga su triukšmu tekančios upės *Elmės* ypatybes. Geografinės objektų ypatybes: vietą upėje su akmenuotu dugnu, teritorinę augimvietę, vietą, kurioje yra kemsų, atitinkamai nurodo priesagos *-ynė* vediniai *Akmenynė*, *Karklėnė*, *Kemsynė*.

1.2. Etnolingvistiniu požiūriu svarbią kaimo toponiminės dëlionės dalį sudaro netiesioginės nominacijos reprezentantų sluoksnis. Čia geoobjektų ypatybė išreiškiama per tarpininkus, tipiškiausius tam tikros žemės paviršiaus ypatybės (*tamsumo*) reiškėjus (*žydas*, *degūtas*), priklausančius skirtingoms teminėms grupėms. Tai paliudijo priesagos *-iškliai*, priklausančios ypatybės turėtojų pavadinimų kategorijai, ir galūnės *-ė* vediniai: *Žydiškiai* ar. ž., *Degutė* ar. ž. Priesagos *-išklis* vediniai *Kūgiškis*, *Salūkiškis* įvardija ariamos žemės su išsikilusiais žemės *kūgiais* ir miško su iškiliomis, pušimis apaugusiomis *salukėmis* plotus.

1.3. Kiti palyginamojo motyvacijos tipo reprezentantai *Miestėlis* ar. ž., s., *Stařkalizdis* ar. ž. taip pat vertintini kaip verbalizuota žmogiškoji pažintinė veikla, išlaikanti ryšį tarp skirtingų pasaulio esybių ir santykį su jomis išreiškianti sukurtuose miřiojo MM varduose: krařtovaizdžio fone iřkilusią arimo salelę prilyginant pastatų grupei *miestėliui*, didelės, apskritos formos, plokščią žemės paviršiaus darinį – *stařkalizdžiui*.

1.4. Gelmės įvardijimo *Lōzoriaus sietuvà* procesas, susijęs su *gilumo* (*dubumo*) sąvokos išvedimu ir vertinamuoju upės gelmės kategorizavimu. Vartosenoje šis vardas galimai reiškė vietos netinkamumą žmogiřkosioms reikmėms – *nepraeinamą* (*neperbrendamą*) upės vietą.

2. Gausiausiai tyrimo rezultatų paliudytas vietos reikšmės žemėvardžių sluoksnis. Šie onimai atspindi orientacijos gyvenvietės erdvėje sistemą.

2.1. Žemėvardžiai išsaugojo užfiksuotą informaciją apie vieno topooobjektų padėtį kitų atžvilgiu, perduodami ją priešdėlių *pa-*, *prie-* (*Paėlmis*, *Pakařčkalnė*, *Pažalčpievis*; *Priėtvoris*) ir atitinkamų išvestinių terminų (*paupė*, *prūdėlis*) pagalba (*Paupės daržai*, *Paupės pėvos*, *Paupės kėlias*, *Prūdėlio kálnas*, *Prūdėlio pievėlė*).

2.2. Kitų žemėvardžių struktūroje užfiksuoti vietos žmonių žinomi topografiniai elementai (*Kiaūliupis*, *Vōlupis*, *Dubė*), kuriais vadovaujantis buvo nustatoma vieno ar kito objekto padėtis kaimo viduje ar jo prieigose: *Kiaūliupio pėva*, *Vōlupio daržėliai*, *Galū Dubės ravėliai*.

2.3. Vietovardžių santykį erdvėje ir laike reprezentuoja kaimų vardai *Šeimyniškliai* Šmn ir *Šeimynišklėliai* An. Šventosios paupio ruože, plytėjusių objektų tarpusavio santykį parodo ganomųjų vietų vardai *Kulys* ir *Kulėliai*,

pievų vardai *Laňkos* ir *Lankėlė*, piliakalnio ruožu tekėjusių upelių vardai *Vōlupis* ir *Volupėlis*. Distinktyvinę žemėvardžių funkciją atskleidžia ir antrieji agroobjektų *Paupės daržai* ir *Vōlupio daržėliai*, išsidėsčiusių skirtinguose kaimo sektoriuose (prie Šventosios ir prie žemių sankasos), dėmenys.

2.4. Su motyvuojančiomis leksemomis *kártis* (*kaŗtis?*), *pākuros*, *vōlas* padaryti žemėvardžiai reprezentuoja skirtingą turinį, nulemtą skirtingų prigimtinių įvardijamų objektų ypatybių: kalnas *Karčkalnis* įvardytas pagal jo viršaus ypatybes (*akmeningas*, *su medžiais*, *besitęsiantis kaimo erdvėje į šiaurę*), miškelis *Pakūrmiškis* pagal jo paskirtį (*kuro išteklių miškas*), upelis *Vōlupis* pagal jo tekėjimo vietą (*prie volo*).

2.5. Anketoje užfiksuoti keli kalbos ekonomiją liudijantys didesnės apimties aprašomojo tipo vietų vardai *Gyliū [káimo píevos] brastà* br., *Šveňto Jōno [krýžiaus] dirvà* ar. ž., *Šveňto Jōno [krýžiaus] píeva* pv. Čia laužtiniuose skliaustuose pažymėta kalbėjime buvusi neverbalizuota vardo dalis; dėl jos praleidimo komunikacinė vardų funkcija nesutriko.

2.6. Iš gyvojoje kalboje funkcionavusių keletos gretiminių vietų vardų lyčių galima gauti skirtingos informacijos. Kelio vardo lytis *Karōso kelėlis* || *Kapaniçų kelėlis* (galimai vartotos tik kaimo ribose) leido orientuotis skirtingose linijinio objekto atkarpose tiek į Karoso sodybvietę, pro kurią jis ėjo, tiek piliakalnio kryptimi.

Minėtina ir kita gyvojoje kalboje koegzistavusių gretiminių lyčių semantinė paskirtis. Piliakalnis *Vōruta* || *Piliākalnis* || *Šeimyniškėlių piliakalnis* įvardijamas siekiant patikslinti šio tikrovės objekto charakteristikas. Žvelgiant plačiau prasme, gretimines lytis galima apibrėžti ir kaip objekto, turinčio simbolinį krūvį, reikšmingo socialinei grupei, vardo keitimo (kitimo) procesą laike.

2.7. Kelių juostos, kaip ir brastės atkarpa, *orientuotos iš gyvenvietės vidaus į išorę*, tai parodo vardų struktūriniai elementai – artimiausioje aplinkoje esančių kaimų vardai (*Gōjaus kėlias*, *Stakių kėlias*; *Gylių brastà*).

2.8. Kai kurie žemėvardžiai parodė, kad gyvenvietės erdvė pati savaime yra būdas įvardijamų objektų padėčiai rasti. Prie upės juostos *kampinę* kaimo teritorijos dalį užėmusi ganomoji vieta įvardyta *Kulỹs*, o *tarpinę* erdvinę padėtį tarp vienos rūšies objektų ir tarp vienos rūšies augalų (linų) užėmę agroobjektai įvardyti *Tarpūbaliai* ir *Tarpūliniai*. Anketos duomenimis, *šaltāžemis* viena iš šio ploto žemės rūšių, todėl linai čia ir augo.

3. Posesyviniai žemėvardžiai atspindi kaimo aplinkos segmentų ryšį su žmogumi. Jų įvardijimo pamatas – gyvenvietės žmonių asmenvardžiai (*Karōsas*, *Šlenỹs* ir kt., tarminė forma *Kanapeckáicia*). Šie vietovardžiai dažniausiai radęsi socialinės nuosavybės pagrindu, jie išreiškiami pagal vyraujančią nominacinę schemą *nederinamojo pažyminio junginys* ⇒ *žemėvardis*.

4. Tyrimas atskleidė, kad įvardijami socialiai reikšmingi kaimo infrastruktūros objektai. Be minėtų onomastinių ir psichologinių veiksnių, įvardijimo procese svarbią vietą užima ir socialinis rodiklis. Tai lėmė prigimtinei analizuotos erdvės *apgyventa vieta* ypatybė.

5. Pateiktų analizės rezultatų pamatu išryškėjo dar viena svarbi žemėvardžių ypatybė – jie funkcionuoja kaip orientacinė jungtis socialinėje-geografinėje erdvėje.

ŠALTINIAI

ATSŽ II – *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas* 2, par. Z. Noreika, V. Stravinskas, Vilnius: Mintis, 1976.

BRS – *Белорусско-русский словарь* [Belorussko-russkij slovar’], Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей [Moskva: Gosudarstvennoe izdatel’stvo inostrannykh i nacional’nykh slovarej], 1962.

LE IX – *Lietuvių enciklopedija* 9, vyr. red. J. Girnius, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1956.

LE XXII – *Lietuvių enciklopedija* 22, vyr. red. J. Girnius, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1960.

LEAE – *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, sud. V. Savoniakaitė, Vilnius: LII leidykla, 2011.

LHEŽ – Vanagas Aleksandras 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslo.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20 (1941–2002), red. kolegija G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, vyr. red. G. Naktinienė, e. variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008 (atnaujinta versija, 2018). Prieiga internete: <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/>.

LUEV – *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, atsak. red. E. Grinaveckienė, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.

LVKŽ⁵ – *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, aut. K. Kuzavinis, B. Savukynas, 5-asis patais. ir papild. leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LVŽ I – *Lietuvos vietovardžių žodynas* 1 (A–B), red. kolegija L. Balode, V. Blažek, G. Blažienė, V. Kardelis, A. Ragauskaitė, S. Temčinas, J. Udolph, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2008.

LVŽ II – *Lietuvos vietovardžių žodynas 2 (C–F)*, aut. L. Bilkis, G. Blažienė, M. Norkaitienė, A. Ragauskaitė, M. Razmukaitė, D. Sviderskienė, atsak. red. L. Bilkis, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2014.

LVŽ III – *Lietuvos vietovardžių žodynas 3 (G–H)*, aut. V. Adamonytė, L. Bilkis, G. Blažienė, D. Kačinaite-Vrubliauskienė, M. Norkaitienė, A. Ragauskaitė, M. Razmukaitė, D. Sviderskienė, atsak. red. L. Bilkis, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2018.

LVŽ IV – *Lietuvos vietovardžių žodynas 4 (I–J)*, aut. L. Bilkis, G. Blažienė, A. Ragauskaitė, D. Sviderskienė, atsak. red. L. Bilkis, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021.

PDBe – *Lietuvių kalbos instituto lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema „E. kalba“: Pavardžių duomenų bazė*. Prieiga internete: <http://ekalba.lt/pavardziu-duomenu-baze>.

PŽ – Klementina Vosilytė 2014: *Palyginimų žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

SJP II – *Słownik języka polskiego 2 (H–M)*, Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego, 1902.

VK – *Vietovardžių iš gyvosios kalbos kartoteka*, Lietuvių kalbos instituto Baltų kalbų ir vardyno tyrimų centro fondas.

VLEe – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, e. variantas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2001–2020. Prieiga internete: <https://www.vle.lt>.

LITERATŪRA

Balčiūnienė Asta, Petrošienė Lina 2020: Stereotipinės žydų ypatybės žemaičių tarmės tekstuose. – *Res Humanitariae* 28, 102–132.

Blanár Vincent 2004: Pragmalinguistische Methoden der Namenforschung. – *Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik*, hrsg. A. Brendler, S. Brendler, Hamburg: Verlag Baar, 153–171.

Butkus Alvydas 1995: Lietuvių pravardės. Kaunas: Aesti.

Jakaitienė Evalda 1980: *Lietuvių kalbos leksikologija*, Vilnius: Mokslo.

Jakulis Erdvilas 2004: *Lietuvių kalbos tekėti, teka tipo veiksmažodžiai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kviklys Bronius 1965: *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai 2*, kalbos taisytojas F. Kudirka, žemėlapius braižė A. Karnius, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla.

Toponomastinio sluoksniu struktūra
socialinėje-geografinėje Šeimyniškių kaimo erdvėje
Žemės vardų anketos (1935) duomenimis

LOFGN – *Litauische Orts-, Flur- und Gewässernamen im europäischen Kontext*, hrsg. G. Blažienė, L. Bilkis, wiss. Red. H. Bichlmeier, Hamburg: Verlag Baar, 2019.

LŽVI – *Lietuvos žemės vardynas. Instrukcija Lietuvos žemės vardynui surašyti*, sud. K. Alminauskis, Klaipėda: Akcinė „Ryto“ bendrovė, 1934.

Mezenko Anna M. 2015: Мезенко, Анна М. Хортенсионимы в системе наименований топографических объектов в пределах поселения [Chortensionimy v sisteme naimenovaniy topografičeskich objektov v predelach poselenija]. – *Этнолингвистика. Ономастика. Этимология* [Ėtnolingvistika. Onomastika. Ėtimologija], материалы III Междунар. науч. конф., Екатеринбург, 7–11 сентября 2015 г. [materialy III Meždunar. nauč., konf., Ekaterinburg, 7–11 sentebria 2015 g.], Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та [Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta], 176–178.

Mezenko Anna M. 2017: Мезенко, Анна М. Наименования топографических объектов в пределах поселения: сопоставительный аспект [Naimenovaniya topografičeskich objektov]. – *Вестник Костромского государственного университета* [Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta] 23(S), 113–116.

Mezenko Anna M., Vasil'eva Tat'jana J., Galkovskaja Julija M. 2017: Мезенко, Анна М., Васильева, Татьяна Ю., Галковская, Юлия М. *Белорусское Поозерье: культура – ономастика – социум* [Belorusskoe Poozer'e: kul'tura – onomastika – socium], под науч. ред. А. М. Мезенко [pod nauč. red. A. M. Mezenko], Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова [Vitebsk: VGU imeni P. M. Mašerova].

Podol'skaja Natal'ja V. 1978: Подольская, Наталья В. Словарь русской ономастической терминологии [Slovar' russkoj onomastičeskoj terminologii], отв. ред. А. В. Суперанская [otv. red. A. V. Superanskaja], Москва: Наука [Moskva: Nauka].

Razmukaitė Marija 1998: *Lietuvos priesaginiai oikonimai*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Vytauto Didžiojo universitetas.

Razumov Roman V. 2013: Разумов, Роман В. Особенности современных российских систем виконимов (на примере Некоузского, Первомайского, Рыбинского, Тутаевского районов Ярославской области) [Osobennosti sovremennykh rosijskich sistem vikonimov (na primere Nekouzskogo, Pervomajskogo, Rybinskogo, Tutaevskogo rajonov Jaroslavskoj oblasti)]. – *Ярославский педагогический вестник* [Jaroslavskij pedagogičeskij vestnik] 1, 145–149.

Rutkowski Mariusz 2007: *Nazwy własne w strukturze metafory i metonomii. Proces deonimizacji*, Olsztyn: Wydawnictwo UWM.

Sabaliauskas Algirdas 1990: *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.

- Savukynas Bronys 1963: Kilmininkiniai lietuvių vietovardžiai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 6, 235–246.
- Selivanova Elena A. 2012: Селиванова, Елена А. Номинация и когнция: новая типология мотивации языковых единиц [Nominacija i kognicija: novaja tipologija motivacii jazykovych edinic]. – *Когниция, коммуникация, дискурс* [Kognicija, komunikacija, diskurs] 3, 64–85.
- Sidaravičienė Veslava 2018: Multilingualism and unofficial urban place names of Vilnius in the languages of Lithuanian and Polish youth. – *Onomastica Uralica* 10, 85–96.
- Skorupa Pavel 2021: *Vilnius County Toponyms as Signs of National and Cultural Identity*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Sviderskienė Dalia 2010: Dėl kelių Marijampolės apskrities vandenvardžių, papildžiusių ir patikslinusių esamus hidronimijos duomenis. – *Baltistica* 45(2), 341–353.
- Sviderskienė Dalia 2017: Sudėtinių Marijampolės apskrities helonimų motyvacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 77, 243–273.
- Sviderskienė Dalia 2020: Termino *žemėvardis* klausimu. – *Acta Linguistica Lithuanica* 83, 310–328.
- Sviderskienė Dalia 2022: Utenos apskrities Anykščių valsčiaus (1935–1937) helonimų motyvacija. – *Lituanistica*, t. 68, Nr. 1(127), 43–65.
- Tamulaitienė Dovilė 2021: Pasvarstymai dėl kelių lietuvių upių ir ežerų vardų kilmės. – *Acta Linguistica Lithuanica* 85, 200–218.
- TMOI – *Теория и методика ономастических исследований* [Teorija i metodika onomastičeskich issledovanij], авт. текста А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов, отв. ред. А. П. Непокупный [avt. teksta A. V. Superanskaja, V. Ė. Staltmane, N. V. Podol'skaja, A. X. Sultanov, отв. red. A. P. Nepokupnyj], Москва: Наука [Moskva: Nauka], 1986.
- Vanagas Aleksandras 1981: Lietuvių hidronimų semantika. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 21, 4–153.
- Waser Erika 2004: Flurnamen. – *Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik*, hrsg. A. Brendler, S. Brendler, Hamburg: Verlag Baar, 349–380.
- Wenzel Walter 2014: *Namen und Geschichte. Orts- und Personennamen im deutsch-westslawischen Sprachkontaktraum als Historische Zeugnisse*, hrsg. A. Brendler, S. Brendler, Hamburg: Verlag Baar.

Toponomastinio sluoksnio struktūra
socialinėje–geografinėje Šeimyniškėlių kaimo erdvėje
Žemės vardų anketos (1935) duomenimis

Wulf Christine 2000: *Toponomastik und Sprachkontakt: Eine Untersuchung der slawischen und slawisch–deutschen Toponyme in Schleswig–Holstein*, Neumünster: Wachholtz.

Zabiela Gintautas 1992: Šeimyniškėlių piliakalnio ir papėdės gyvenvietės tyrinėjimai. – *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 metais* 1, 57–60.

Zabiela Gintautas 1992a: Šeimyniškėlių senkapio tyrinėjimai. – *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 metais* 2, 87–88.

Zabiela Gintautas 1993: Kur stovėjo Vorutos pilis. – *Lietuvos istorijos metraštis: 1991 metai*, vyr. red. V. Merkys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 5–22.

The Structure of Toponymic Layer in the Social-Geographic Space of Šeimyniškėliai Village Based on *Land Names* Questionnaire (1935)

SUMMARY

To reconstruct the organization of space in the interwar village and the peculiarities of its perception, the article creates a complex analysis algorithm. Referring to the data of proper names recorded in the form of a questionnaire-based survey in 1935 and the information sources confirming the settlement's infrastructure, landscape and historical period, the article reveals how land names are motivated by the fact of functioning and usage alone. The complex study of the space of Šeimyniškėliai village (and its surroundings) enabled us to understand the configuration of the constituent elements of the toponyms collected in the questionnaire and their relationship (composition) and to interpret the data obtained.

1. One layer of place names was attested to by the secondary representatives of direct naming correlating with relief and directly revealing the physical-geographical landscape properties. It is revealed by the derivatives with the suffix *-ynė*, such as *Akmenynė*, *Karklėnė*, *Kemsynė*, which point to the type of land surface, i.e., places covered with stones, hillocks, willows; the land names based on simple and pronominal adjectives, such as meadow names *Ilgóji*, *Siauróji*, *Dìdisai dirvónas*, etc., describing the segments of the settlement characterized by different properties; the river name *El̃mė* which derives from the directional horizontal movement verb *elmėti* underlining the properties of a rapid river flowing noisily over a stony bed across the village, etc.

2. The layer of the representatives of indirect naming constitutes an ethnolinguistically important piece in the toponymic puzzle of the village. In this case, the properties of geo-objects are expressed through intermediaries as the most typical expressers of certain properties (*form* and *darkness* respectively), such as *kūgis*, *salukė* (cf. *salà*) and *degūtas*, *žydas*, which belong to different thematic groups and bear the suffixes attributable to the category of property bearers *-iškis*, *-iškiai* and the ending *-ė*: *Kūgiškis* arable land, *Salūkiškis* forest, *Žydiškiai* arable land, *Degutė* arable land. Other indirect-naming mixed-motivation model representatives of comparative motivation type, such as *Miestėlis* arable land, island, *Stařkalizdis* arable land, should also be interpreted as a verbalized human cognitive activity maintaining a connection between different entities of the world and expressing the relationship with them through the given names. The process of naming the depth as *Lōzoriaus sietuvà* is related to the deduction of the concept of *depth* (*hollowness*) and the evaluative categorization of the river depth. In language usage, this name could possibly mean the inappropriateness of the place for human needs, i.e., the *impassable* (*unwadable*) place of the river.

3. The layer of land names expressing the meaning of place is most commonly attested to in research findings. These land names reflect the system of orientation in the space of the settlement: a) there is information on the position of certain topo-objects in respect of others conveyed by means of the prefixes *pa-*, *prie-* (*Paėlmis*, *Pakařčkalnė*, *Pažalčpievis*; *Priėtvoris*); b) the land names formed with motivational lexemes *kartis* (*kařtis?*), *pākuros*, *vōlas* represent a different content determined by the different natural properties of the named objects: the hill *Kařčkalnis* is named on the basis of the properties of its top; the forest *Pakūrmisškis* is named with regard to its purpose, whereas the river *Vōlupis* is named after the place where it flows; c) the names of pastures *Kulỹs* and *Kulėliai*, meadows *Laňkos* and *Lankėlė*, rivers *Vōlupis* and *Volupėlis* flowing by the hillfort show the relationship of the objects situated by the *Šventoji* River; d) certain land names revealed that the space of the settlement is by itself a way for the position of the named objects to emerge (*Kulỹs*, *Tarpūbaliai*, *Tarpūliniai*); e) the topographic elements known to local people were identified in the structure of other land names (*Kiaūliupis*, *Vōlupis*, *Dubė*); these elements were used as a reference point in establishing the position of one or another object *inside the village* or in its vicinity: *Kiaūliupio pėeva*, *Vōlupio daržėliai*, *Galū Dubės ravėliai*; f) roads, just like a segment of a ford, *are oriented from the inside towards the outside of the settlement*; it reveals in their structural elements, i.e., the names of villages situated in the nearest vicinity (*Gōjaus kėlias*, *Stakių kėlias*; *Gylių brastà*); g) the adjacent forms of the hillfort name *Vōruta* || *Piliakalnis* || *Šeimyniškėlių piliakalnis* can be defined as the process of change (transformation) of the name of the object carrying a symbolic charge and important to a social group in time.

4. The layer of place names of possessive meaning reflects the relationship between the agrarian segments of the village environment and the person on the basis of social possession (*Šlėndaržis*, *Sapkauskienės laũkas*, etc.).

Toponomastinio sluoksnio struktūra
socialinėje-geografinėje Šeimyniškių kaimo erdvėje
Žemės vardų anketos (1935) duomenimis

Hence, the study revealed yet another important property of land names – they function as a reference point in the social-geographic space. It was determined by the inherent property of the space under analysis as *an inhabited place*.

The place names which are not attested to in contemporary official sources came to the fore in the research: single-homestead settlement name *Paėlmis* and three river names (**Kiauliupis*, *Vølupis*, *Volupėlis*). One of them was reconstructed from the meadow name *Kiauliupio pieva*, which is described in the questionnaire as *[a meadow] near Kiauliupis land*; according to the questionnaire, there was water in the river *Volupėlis* in spring only; after the rivers *Vølupis* and *Volupėlis* join together, they flow into the river *Eļmė*.

Whereas toponyms are associated with a conserving function, the research demonstrated a collection of interwar nomenclature terms: *išvara*, *lydimas*, *pakriūta*, *patrasė*, *plėšimas*, etc.

Įteikta 2023 m. sausio 28 d.

DALIA SVIDERSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

dalia.sviderskiene@lki.lt